

Finkelstein, dijete zatočenih židovskih roditelja, piše kako "najplemenitija gesta prema ubijenima je očuvati spomen na njih, učiti iz njihove patnje i, na posljetku, dopustiti da počivaju u miru" (str. 162). On ne ulazi u analizu samog holokausta već njegovu poslijeratnu interpretaciju. Nedostaci djela mogu se naći u nedovoljno jasno objašnjenim odnosu židovskih organizacija izvan SAD-a prema "industriji holokausta". Na koji su način spomenute židovske organizacije sudjelovale u navedenoj "industriji" i da li je između njih postojala razlika? Također, autor je nedovoljno pojasnio te ponekad previše emocionalno kritizirao rad pojedinaca poput Wiesela, kojeg je smatrao jednim od dijelova "industrije holokausta". No, Finkelstein je postavio neka zanimljiva istraživačka pitanja, poput "jedinственosti" i iracionalnosti" holokausta, čije odgovore trebaju dati povjesničari i drugi znanstvenici, a nikako političari.

Danijel Vojak

Stephen Kinzer, *Svi šahovi ljudi, Američki puč i koreni terora na Bliskom istoku*, Edicija Samizdat, Samizdat B92, Beograd 2005. (prevela Aleksandra Nikšić), 256 stranica

Stephen Kinzer je novinar. Kao autoru knjiga namjera mu je prije svega napisati prohodan, jasan i pouzdan tekst, ali ne nužno opterećen bilješkama i opremljen izvorima. Upravo je takva 2005. godine na srpski jezik prevedena knjiga *Svi šahovi ljudi, Američki puč i korijeni terora na Bliskom istoku* ("All the Shah's Men, An American Coup and the Roots of the Middle East Terror"). Međutim, ako želju za pisanjem zanimljivog i važnog narativa ne slijedi dobro i jasno postavljanje događaja u kontekst, onda i najbolja želja iskusnog autora ne mora uroditi dokraja dobrim tekstom. To je glavni problem *Svih šahovih ljudi*. Knjiga je zanimljiva, bogata detaljima, jasna,

ali i plošna, jednostrana i u dijelovima nedovoljno dobro argumentirana.

Kinzer je autor koji čini ono što bi novinari trebali činiti: izlazi hrabro i nešto prije "službene" historiografije s naslovima koji pokušavaju hrabro i beskompromisno objasniti pozadinu i kontekst važnih zbivanja u zemljama koje je godinama novinarski pokrivaio ili su ga kao promatrača aktualnih događanja zanimale. Iako nikada nije bio dopisnik iz Teherana, u vrijeme kada Iran zadobiva sve važniju ulogu na Bliskom istoku i u svijetu, Kinzer je nastojao objasniti uzroke razvoja na Bliskom istoku. Time je pokazao kako vidi poziv novinara-publicista: on nije tek puki prenositelj informacija, već osoba koja duboko promišlja korijene događanja kojima svjedoči. Punih je trinaest godina za *Boston Globe* i *New York Times* izvještavao iz Latinske Amerike. Sedam je godina (od 1983. do 1990.) šef dopisništva *New York Timesa* u Nikaragvi, upravo u jeku sandinističko-kontraškog rata. Već 1991. objavio je *Blood of Brothers: Life and War in Nicaragua* ("Bratska krv: život i rat u Nikaragvi"). Vjerojatno je najpoznatiji kao koautor knjige *Bitter Fruit, The Story of the American Coup in Guatemala* ("Gorko voće, Priča o američkom prevratu u Gvatemali"). Činjenica da je još 1982. duboko ušao u povijest američkog uplitanja u svrgavanje gvatemalskog predsjednika Jacoba Arbenza 1954., samo je korak od priče o svrgavanju Muhameda Mosadega (u engleskoj se literaturi, kao i nekim hrvatskim prijevodima, pojavljuje kao Mossadegh, ali i Mussadiq i Mossadeq) u Iranu 1953. godine. Ohrabreni razmjerno lakom i jeftinom operacijom u Iranu koju je vodio agent CIA-e Kermit Roosevelt, unuk američkog predsjednika Theodora Roosevelta (1901.-1909.), odlučeno je organizirati udar u Gvatemali. Iran je zato važan za povijest glavne sigurnosne organizacije najsnažnije svjetske države i, prije svega, zbog toga što je uzrokovao događaj koji je

usmjerio razvoj goleme zemlje Bliskog istoka do 1979. i islamske revolucije.

Tekst knjige organiziran je u trinaest poglavlja, izložen trilerski. Prvo poglavlje govori o tijeku prvog pokušaja prevrata, operacije AJAX, koji je propao. Potom slijedi detaljnije opisivanje povijesti Perzije (Irana) s nešto detaljnijim razlaganjem povijesti turske dinastije Kajara koja je na Paunovom tronu od kraja 18. stoljeća do 1925. godine. Kajare je svrgnuo pripadnik Kozačke brigade Reza Kan Pahlavi, reformator po uzoru na Mustafu Kemal-pašu Atatürka. Detaljno je opisano traganje Britanaca za naftom i dobivanje koncesija za njezinu eksploataciju. U ožujku 1951. iranski Majlis, parlament, izglasao je dekret kojim je Anglo-iranska naftna kompanija ugašena i osnovana Nacionalna iranska naftna kompanija (koja je kasnije postala British Petroleum). Muhamed Mosadeg predvodio je Nacionalni front, stranku koja je bila nacionalistička i građanska. Njezine veze s lijevim, dijelom i komunističkim Tudehom jedva da su postojale, a ugled za islamski svijet ionako malo zainteresiranog Staljina ionako je bio slab imajući na umu neuspjeli pokušaj iz 1946. da se od Irana odvoji njihov dio Azerbajdžana. S obzirom da je ne samo britansko gospodarstvo, već i europska gospodarska obnova nakon Drugog svjetskog rata u velikoj mjeri ovisila o jeftinom energentu iz Perzijskog zaljeva, klinč u koji su ušli Teheran i London imao je globalne posljedice. Mosadegovu nepredvidljivost i tvrdoglavost i britanska posvemašnja nepopustljivost uzrokovali su da se najprije protjera britansko naftno osoblje, London uvede embargo Iranu, a potom i prekinu diplomatski odnosi Teherana i Londona. U situaciji kada Mosadeg laže i na razobličavanje odgovara smijehom, a na upozorenja da bi odbijanje nekakvog dogovora s Britancima moglo skupo koštati njegovu zemlju, odgovara frazom: "Šteta po nas", nije bilo lako pregovarati. Britanski predsjednik

vlade Clement Atlee nije bio sklon vojnom rješavanju problema. Američki predsjednik Truman nije vjerovao da je kriza prije svega hladnoratovska i da ovakav razvoj otvara mogućnost komunističke penetracije. Američka strana nije bila zadovoljna tijekom pregovora 1951. godine. (Zanimljivo je da je nakon završetka boravka u Teheranu ovo izaslanstvo otputovalo u Jugoslaviju, na Bled, i pregovaralo s maršalom Titom o vojnoj pomoći!) Nimalo uspješniji nisu bila ni pregovori u Bijeloj kući nakon Mosadegove posjete Ujedinjenim narodima u listopadu 1951. godine. (Tada je UN odbio izglasati oštru rezoluciju kakvu su predlagali Britanci na inzistiranje indijske i jugoslavenske diplomacije.) No, vojne intervencije nije bilo. Tek kada je na vlast u Ujedinjenom Kraljevstvu ponovo došla Konzervativna stranka Winstona Churchilla, taktika se malo promijenila. Nepredvidivi iranski premijer opisan je kao protuzapadni i stoga prokomunistički. Taktika je rezultate donijela tek nakon što je i u Bijeloj kući došlo do promjene. Tada se dokraja zanemario potencijal nacionalizma, ali i demokratske inklinacije Nacionalnog fronta u Iranu. Kermit Roosevelt, agent CIA-e, preuzeo je dugo godina stvaranu britansku doušničku mrežu, povezo se sa šahom Muhamedom Rezom Pahlavijem, vođom svjetine Šabanom "Bez uma", generalom Ardišajrom Zahedijem, braćom Rašidijanima i iz drugog pokušaja uspio svrgnuti premijera koji se nije opirao. Knjiga završava poglavljem u kojem se analizira drugi dio prevrata, pokazuje kako je Roosevelt uspješno izvršio zadaću i opisuje posljedice i značenje prevrata iz 1953. godine.

Osnovni prigovor Kinzerovim *Svim šahovim ljudima* plošno je portretiranje glavnih povijesnih protagonista, upravo onih koji su u svim fazama vodili glavnu riječ. Tako on daleko detaljnije ulazi u ponašanje operativaca na terenu, no što opisuje ulogu samog šaha Reze Pahlavija. Osim što je šah opisan

kao posve nezainteresirana i izmanipulirana osoba, nejasno je tko njega podupire, kakvi su njegovi stavovi prema britanskom (gotovo kolonijalnom) ponašanju na jugu Irana? Kinzer ne razjašnjava zašto je postojala razlika između predsjednika Trumana i Eisenhowera, koga pokazuje upravo na način na koji su povjesničari dvadesetak godina unatrag portretirali ovog američkog predsjednika: kao nezainteresiranog čiču kojem drugi vode politiku. Konačno, olako se braća Allen i Foster Dulles opisuju kao hladnoratovski jastrebovi, gotovo krvoločnih nagona. Upravo je Titova Jugoslavija pokazatelj koliko su oni bili suptilniji i drugačiji u vođenju vanjske politike i koliko su mogli zastupati na prvi pogled posve suprotne režime. Konačno, komunistička opasnost za vrijeme Trumana nije bila manja od one za Eisenhowera. Zašto se to promijenilo? To Kinzer ne opisuje. Ne opisuje tko su Mosadegovi suradnici i saveznici, na koje se slojeve i krugove on oslanja? Po knjizi ispada da su to bili ili članovi obitelji (i to najdoslovnije – sin ga pridržava kada hoda u Americi) ili ajatolah Kašani, ali samo privremeno, dok ga Amerikanci nisu potkupili. Nije jasno koliko je Mosadeg religiozan i koliko je u tome smislu šah bio prihvatljiviji mulama i ajatolahu?

Naravno, ovoj knjizi nedostaju iranski izvori. Nedostaje, sve do posljednjeg poglavlja, spomen Sovjetskog Saveza i opis stvarnih veza Tudeha i Muhameda Mosadega. Mosadeg je opisan kao veličanstveni političar koji govoreći plače ili u nesvijest pada jer je duboko uživljavanje zapravo običaj u njegovoj kulturi, da bi se u pojedinim poglavljima zbog istih razloga opisivao kao luda, čovjek koji ne promišlja posljedice svojih koraka. Nacionalizacija Anglo-iranske kompanije bez da postoji bilo kakav izlaz iz navedene krize nije posebno mudra, ma kako bila hrabra. Je li postojala ikakva alternativa? Knjiga izgleda kao da je u njoj tek desetak likova koji se aktiviraju kao u kompjutorskoj igri

– kada ih pozovete oni se kreću, miruju ako ih ne trebate. To u stvarnom životu nikada nije tako. Kinzer opisuje i šaha kao slabića i nesposobnjakovića, iako šahove (doduše, nešto kasnije) ideje da zemlju pretvori u jednu od svjetskih vojnih sila nisu bile baš stvari koje se moglo posve uklopiti u želju da se kolonijalno podjarmi Iran. Vjerojatno je najveći problem Kinzerovog teksta posvećenije ignoriranje ukupnosti zbivanja na Bliskom istoku i svijetu u Hladnom ratu. Činjenica da su predsjednik Eisenhower i John Foster Dulles vodili različitu politiku u odnosu na Trumana manje je posljedica republikanstva ili ideološke rigidnosti, a više specifičnog shvaćanja ravnoteže u Hladnom ratu. Kinzer je mogao detaljnije opisati kolike su bile koristi za SAD nakon što su od Britanaca preuzeli vodeću ulogu na Bliskom istoku. Bilo bi dobro vidjeti kamo, gdje i da li je potpora koju je u Egiptu Mosadeg doživio poslije povratka iz Amerike 1951. opstala, jesu li među ostalim islamskim zemljama pronašao suradnike, potporu. Je li itko s negodovanjem reagirao na rušenje Mosadega?

Jedna od osnovnih namjera knjige je pokazati da postoji izravna veza sadašnjeg stanja na Bliskom istoku i američkog učešća u rušenju Mosadega 1953. godine. Vjerojatno je to dijelom točno, iako je pomalo nategnuto tražiti u jednom, od većine javnosti skrivenom činu, uzroke događaja koji se zbio 26 godina kasnije, kada je 1979. godine svrgnut Reza Pahlavi. Argumentacija takve tvrdnje zahtijevala bi ozbiljniju analizu i argumentiranje, čak i kada se zna da je prva Homeinijeva administracija nakratko dozvolila iskazivanje zahvalnosti Muhamedu Mosadegu i njegovom ministru vanjskih poslova Huseinu Fatemiju.

Danas su objavljeni dokumenti koje je CIA pripremila i koji jasno pokazuju stadije planiranja akcije. (Dio je tiskan i u Jussi Hanhimäki – Odd Arne Westad, *The Cold War, A History in Documents and Eyewitness*

Accouns, Oxford University Press, Oxford 2003., inače izvanrednoj za ambiciozniju sveučilišnu nastavu Hladnog rata.) Kinzerova bi knjiga bila daleko bolja da je autor jasnije ukazao na nekoliko sidraša. Sjedinjene Države koje su izvele operaciju AJAX svoju su hladnoratovsku strategiju u Trećem svijetu previše pojednostavile pa su svaku vladu koja je izražavala sklonost kapitalizmu, demokraciji i SAD-u, ma kako u tome bile ozbiljne, smatrale prijateljskom i suprotstavljenom komunističkoj subverziji. Konačna potvrda da se nacionalizam ne shvaća kao snaga koju bi Washington mogao iskoristiti u svoju korist bio je udar u Teheranu 1953. godine. Strah da je Muhamed Mosadeg moskovski satelit ili da će nered u koji je Iran uplovljavao prije svega zbog britanske gospodarske blokade, iskoristiti SSSR, bio je razlogom intervencije. Strah da bi komunistički režim mogao nadzirati ogromna naftna polja i time uvjetovati gospodarsku obnovu Zapada, a Europa je 1951. ukupno trošila 80% iranske nafte, bila je ozbiljna. No, Staljin nije bio toliko zainteresiran za Bliski istok, pa su mjere suzbijanja sovjetskog utjecaja došle prije nego što je Moskva tako počela djelovati. Administracija Dwighta Eisenhowera smatrala je da bi nastanak vakuuma na Bliskom istoku po odlasku Francuza i Britanaca mogao još više animirati Moskvu, pa su sami poželjeli zauzeti prostor koji se oslobađao. Konačno, John Foster Dulles vjerovao je u hladnoratovsku hidrauliku: pritisak, odnosno smanjenje pritiska na jednom području, nužno rezultira pritiskom negdje drugdje. Dok je Washington na umu imao veliku sliku, bliskoistočni su vođe često razmišljali regionalno ili nacionalno. Kada je postalo jasno da novi egipatski šef Naser ne namjerava postati poslušnik Washingtona, ambicije u zaokruživanju sovjetskog teritorija koncentrirane su na sjever, na crtu od Turske do Pakistana, u čemu je Iran imao važno mjesto. Sve zajedno stvorilo je uvjete

u kojima se moglo dogoditi da Britanci ispadnu iz igre, Amerikanci obave posao koji su isprva odbijali, da se Moskva ne uplete i da potencijalno demokratski, nacionalistički program Mosadega bude krivo shvaćen i razbijen uz ozbiljne posljedice za budućnost. Američka je CIA bila zadovoljna rezultatom prevrata. Iran se oporavio od kaosa. Na vlasti se učvrstio proamerički šah Reza, koji je nastojao modernizirati zemlju, mada nedovoljno brzo, kako su mu prigovarali iz Washingtona. Američka politika umirila je Iran i time spriječila situaciju u kojoj bi došlo do lijevog udara. Europskim je saveznicima pokazala odlučnost. Bio je to prvi poslijeratni američki pokušaj svrgavanja legitimne vlasti u nekoj zemlji Trećeg svijeta i prvi uopće izvan zapadne hemisfere.

Unatoč ozbiljnim manjkavostima, Stephen Kinzer napisao je rekonstrukciju jednog događaja koji je trajao kratko, nekoliko dana. U tome je smislu i zanimljiv i informativan, kakve i trebaju biti "case studies", pa ga citiraju i neki od vodećih autoriteta za povijest Hladnog rata (vidi primjerice: Odd Arne Westad, *The Global Cold War, Third World Interventions and the Making of Our Times*, Cambridge University Press, New York 2005). Ostale informacije koje očekuje povjesničar ili zainteresiraniji čitatelj treba potražiti negdje drugdje.

Tvrtko Jakovina

Zwitterov zbornik – ob stoletnici rojstva zgodovinarja dr. Frana Zwittra (1905 – 1988), Uredio Peter Štih, Zbirka Zgodovinskega časopisa 31, Zveza zgodovinskih društev Slovenije: Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Ljubljana 2006.

Fran Zwitter (Bela Cerkev, 1905. – Ljubljana, 1988.) jedan je od najznamenitijih slovenskih povjesničara dvadesetog stoljeća, na čiju je stotu obljetnicu rođenja (2005.)

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Godina LIX
Zagreb 2006.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LIX, str. 1-338, Zagreb 2006.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povjesnicu

Suizdavač

Srednja Europa, d.o.o.

Redakcijski odbor

Slaven Bertoša, Mirjana Gross, Tvrko Jakovina

Ivan Kampuš, Franko Mirošević, Ivica Prlender

Tomislav Raukar, Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlender

Članci i rasprave iz časopisa *Historijski zbornik* su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povjesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u

Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Objavljivanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH

Grafička priprema i tisak:

Ibis-grafika, IV Ravnice 25, Zagreb